

SZÉKELYFÖLDI FALVAK: PERIFERIZÁLÓDÁS ÉS KIHÍVÁSOK

VILLAGS IN SZEKLERLAND: PERIPHERIZATION AND CHALLENGES

BIRÓ A. ZOLTÁN – SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja
birozoltan@uni.sapientia.ro, agnesblaga@gmail.com

DOI: 10.59357/ProSciRural.2023.1.07

Összefoglalás

A tanulmány a Fejlesztési Intézet és a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának együttműködésében megvalósuló kutatási programhoz¹ kapcsolódik, amelynek témája a székelyföldi, községközpont státusszal nem rendelkező települések helyzete, ezeknek a településeknek az 1989 utáni periferizálódási folyamata. A kutatás során arra törekedtünk, hogy az elemzést helyezzük bele a vidéki térségek mai változásához kapcsolódó szakirodalmi kontextusba. A kutatás nagymértékben támaszkodik az Intézetben végzett korábbi elemzésekre (lásd: nem utolsósorban azokra a csoportos DOMUS Programokra, amelyek mindegyike a vidéki térség működésének egy-egy aspektusára irányult). Jelen tanulmány a vidéki térségek átalakulásának témakörével foglalkozó szakirodalmi kontextus felvázolása után röviden ismerteti a székelyföldi kutatást és az eredményeket.

Kulcsszavak: vidéki térségek átalakulása, periferizálódás, székelyföldi falvak

Napirenden a rurális vidék

A vidéki térségek átalakulásának témaköre az utóbbi 2-3 évtized szakirodalmi, szakpolitikai anyagaiban egyre nagyobb mértékben előtérbe került. Ez minden bizonnyal kapcsolatban van azzal a folyamattal, amelyet a vidéki térségek

¹ A tanulmány részét képezi a kutatási program eredményeiről készült kiadványnak: Biró, A. Zoltán; Sárosi-Blága, Ágnes (szerk.) (2023): Településsors: Székelyföldi települések periferizálódási folyamatai. Nagyvárad, Románia: Europrint.

fölértékelődésének (Ray, 1998, Van der Ploeg et al., 2000, Murdoch, 2000, Shucksmith, 2010), fejlesztéspolitikai szempontból pedig új vidékfejlesztési paradigmának neveznek (OECD, 2006, Van der Ploeg et al., 2015, Woods, 2007, Almstedt et al., 2014). A vidéki térségek átalakulásának egyaránt vannak pozitív és negatív komponentei, fejleményei. A pozitív folyamatok közt említhető többek között az olyan témák előtérbe kerülése mint a környezeti értékek fontossága, az egészséges élelmiszerek iránti igény, a városokból a falvakba irányuló lakóhelyváltás és mások. Fejlesztéspolitikai, vidékfejlesztési megközelítésből olyan jelenségek sorolhatók ide mint a ruralitás innovációs lehetőségeinek fölismerése (Eder, 2019, Eder – Trippel, 2019), a rurális háttérű vállalkozások számának növekedése és ennek a folyamatnak a fontossága (Mayer, 2020, Phills et al., 2008), az endogén adottságokra alapozó fejlesztés szemléletének és gyakorlatának előtérbe kerülése (Van der Ploeg – Long, 1994, Van der Ploeg et al., 2000, Shucksmith, 2010), a vidékkép megváltozása (Mormont, 1987; Kovách, 2007) és mások.

A vidéki térségek változása azonban olyan összetett, sokszereplős folyamat, amely egy sor kevésbé látványos, illetve akár kedvezőtlen irányú változással is járhat. Ilyen folyamatnak tekinthető több között a lokalitásokon belül az individualizálódási, differenciálódási folyamatok fölerősödése, amely jelentős mértékben átalakíthatja a lokális közösség helyi közösségként való működését. De szakmai figyelmet érdemlő változási folyamat a vidéki térségek belső periferizálódása is, amely – többek között – a vidéki térséget alkotó települések közti különbségek fölerősödésével járhat, és ezáltal a vidéki térség egészének koherenciája, jellege alakulhat át jelentős mértékben.

A következőkben a vidéki térségek átalakulási folyamatával kapcsolatban tekintünk át röviden néhány olyan szakmai szempontot, amelyek figyelembevételének, mérlegelésének az általunk elemzett térség, illetve elemzési témakör (települések periferizálódása) szempontjából is relevanciája van. E témakörök közé tartozik (a.) a ruralitás szakmai újra értelmezése (Boix et al., 2015), (b.) a vidék átalakulásának a korábbi változásoktól eltérő jellege (Thissen et al., 2021).

Újraértelmezett ruralitás

A rurális kontextus meghatározása ma már sokkal több mindent magába foglal a földrajzi területi jellemzőknél és a lakosságszámánál. A ruralitás meghatározásában olyan szempontok is relevánsak, mint például a városi területtől való távolság, az

elérhető munkahelyek típusai, vagy a népsűrűség. A városi területekhez képest a vidéki területek gazdasága kevésbé diverzifikált, így kevesebb vagy alacsonyabban képzett munkaerőt igénylő munkalehetőséget kínál. A nem megfelelő tervezésből adódóan a vidéki gazdasági fejlődés stagnálása sok mai térségben munkanélküliséghez és szegénységhez vezet. Többek között ezekre az okokra visszavezethetően napjaink több vidéki területe emberi és természeti erőforrásokkal kapcsolatos veszteségek helyszíne, vagy helyszíne lehet. Ennek a negatív folyamatnak az elkerülése érdekében szükséges a **ruralitás újraértelmezése**, amelyben nagyon fontos jelentőséget kapnak a vidéki közösségek sajátos jellemzői, az egyedi értékek és lehetőségek. Az infrastrukturális fejlesztések nyomán, illetve az információs technológiák használata következtében bizonyos részterületeken a vidéki tér is tud a városihoz hasonló körülményeket teremteni. Ma már teljes mértékben és minden vidéki térségre vonatkozóan nem mondható relevánsnak az az elképzelés, hogy a vidéki területek társadalmilag és kulturálisan teljesen elszigeteltek. Bár fontos megjegyezni, hogy az IKT-eszközök és rendszeres használatuk a városhoz közeli településeken jobban kiépített lehet.

A vidéki területekkel kapcsolatos változásokhoz, a ruralitás újraértelmezéséhez sorolható továbbá a városról falura költözés jelensége: egyes vonzó vidéki területeken új városi lakosság is megtelepedhet, és ezzel párhuzamosan városi hatást gyakorolhat. **Egyre több szakértő tekint a vidéki világra az innováció helyszínéneként.** Továbbá az elmúlt években **több vidéki sajátosság fölértékelődött:** ilyenek például a helyi vidéki foglalkozási készségek, mint például a földművelés, a család és az ahhoz kapcsolódó stabilitás és a helyi gyökerek. Úgy tűnik, hogy a vidéki kultúrák sűrűbb és aktívabb hálózatokat is kínálnak, ugyanakkor nagyobb szolidaritás és szorosabb személyes kapcsolatok jellemzik őket, míg a városi területeken a kapcsolatok inkább személytelenebbek/lazábbak. Továbbá a vidéki területeken az informális közösségi döntéshozatali mechanizmusokat, valamint a vállalkozói szellemet és az önellátást értékelik jobban, míg a városi területeken inkább a szakértőkre való támaszkodás a jellemző. A kemény munka, a gondoskodás, a takarékoság és a hagyományos értékek a vidéki területeken kedveltek, a városi területek liberálisabb értékeivel szemben. A szakirodalom szerint a fentiekkel jellemezhető „vidéki kultúra” tulajdonképpen eszmék, érzések és értékek mintáiból áll, amely beépül az egyének identitásába, és mindez hatással van a tanulásra és a tanulási környezetre egyaránt. Így a rurális térségek helyzetével és jövőjével foglalkozó megközelítésekben figyelemre méltó a rurális

környezetben zajló tanulási folyamat olyan tematizációja, amely mögött a térbeliség, a rurális kontextus fentiekben ismertetett újszerű értelmezése áll.

Ez az értelmezés túllép a rurális tér városihoz képest alárendeltként, alul értékelt helyként való kezelésén, és a rurális teret nem rosszabbnak, hanem csak másnak tekinti. Ez a megközelítés nem csupán a vidéki településekkel, térségekkel kapcsolatos szakmai elképzelések számára jelent/jelenthet ösztönzést és szakmai támogatást, hanem a vidéki térségek társadalmi folyamatainak kutatását és szakmai értelmezését is jelentős mértékben újrapozicionálja. Olyan megközelítéseket támogat, amelyek túllépnek a csupán statisztikai és gazdaságossági mutatókra alapozó vizsgálatokon, és nagyobb figyelmet fordítanak az olyan témákra, mint a lokális közösségek működési módja, az informális kapcsolatok szerepe, a lokális identitás és a közösségi tudás működésének modelljei.

A vidék változása

A rurális települések esetében olyan változási folyamatok indultak be, amelyek működési modelljeiket és eredményeiket (hatásaikat) tekintve teljesen mások, mint a ruralitás korábbi változási folyamatai (Woods, 2007, McCarthy, 2008, Thissen et al., 2021). Ezt a folyamatot a közéleti szereplők és a szakpolitikusok, fejlesztési szakértők a “modernizáció” megjelöléssel illetik és egyértelműen pozitív folyamatként értelmezik, anélkül, hogy közelebbről megvizsgálnák ennek a változási folyamatnak a természetét és a rurális közösségekre, illetve a rurális lakosságra gyakorolt hatását.

A ruralitás korábbi változási folyamataira (elsősorban a XX. század második felének, utolsó harmadának változási folyamatairól van szó) egyfelől a rurális települések leépülése volt jellemző (a lakosság csökkenése, a helyi közösség leépülése, a település súlytalanná válása), másfelől pedig a települések fejlődése (infrastrukturális beruházások, a településkép átalakulása, a lokális közösség erősödése, a városi népesség falura való költözésének folyamata, a vállalkozói-gazdasági tevékenység rurális térben való megjelenése, a rurális térben zajló innovációk felértékelődése).

A mai (és a közeljövőben várható) átalakulási folyamat más természetű (Koolhaas, 2017). Lényege az, hogy a településkép, a településszerkezet vizuálisan megmarad, a változás a statisztikai mutatók szintjén nem is nagyon látszik, de közben a családok, az emberek lényeges mértékben megváltoznak. A változási folyamat egyre

fokozódó differenciálódást takar az életvezetési modellek, illetve az ahhoz kapcsolódó értékek, tudások, ideológiák, magatartások szintjén.

Ebben a folyamatban

- az emberek/családok különbözödnék el egyre növekvő mértékben egymástól
- a közösségeként való működés mintázatai leépülnek
- a közösségi tudás termelődésének alkalmai (személyközi kapcsolatok, tudásmegosztási alkalmak) fokozatosan leépülnek
- a lokális identitás megélésének vagy erősítésének intézményes alkalmai (hivatalos ünnepek, közösségi események) ritkábbak és egyre kevesebb helyi szereplőt integrálnak
- a lokális identitás megélésnek informális közösségi alkalmai (ünnepek, nem hivatalos közösségi események) fokozatosan megszűnnek vagy individualizálódnak (lokális közösségi funkcióikat elveszítik).

Egy félreértést elkerülendő fontos hangsúlyozni, hogy a fentiekben felsorolt folyamatok nagyobb része a periferizálódó kis települések esetében már ismert, és elsősorban a falvak elnéptelenedésének a következményei. Azonban a szakértők által jelzett mai változási folyamat ettől lényegesen eltér, még pedig két vonatkozásban. Elsősorban is abban a tekintetben, hogy nem csak közösség/lokális léptékű eljelentéktelenedéséről van szó, hanem belső differenciálódásról is, és ez a belső differenciálódási folyamat a nagy népességgel rendelkező, erős közösségeként működő településeken is jelentkezik/jelentkezhet. Másodsorban pedig más jellegű a folyamatot kiváltó és éltető tényezőcsoport is. Nem a helyi lehetőségek beszűkülése okozza a változást (a családok, egyének életviteli formáinak differenciálódását), hanem a globalizációs hatások és az urbanizációhoz kapcsolható hatások. Ezek a hatások – a megnövekedett térbeli mobilitásnak és a virtuális tér nagyon gazdag információkínálatának köszönhetően – a rurális közösségekben is minden családot, minden személyt elérnek, és differenciálódási folyamatokat generálnak (Tordoir et al., 2015). Ha két nagyobb és sikeres rurális közösséget össze akarunk hasonlítani, akkor a két település közti különbségeket már sokkal kevésbé jelzik a statisztikai mutatók, és sokkal nagyobb mértékben az, hogy az egyik vagy a másik településen lakók milyen mértékig jutottak el az egymástól való elkülönződésben.

A fentiekben ismertetett szakmai szempontok arra hívják fel a figyelmet, hogy a települések vizsgálatában – egy reális helyzetkép kialakítása érdekében – a méret és mennyiség alapú statisztikai nyilvántartás mellett figyelmet kellene fordítani a lokális közösségek működési módjaira is. Ennek a megközelítésnek az alapkérdése az, hogy **hogyan élnek az emberek, és milyen módon működik/nem működik a lokális közösség?** A székellyöldi térség falvaiban is megjelentek a fentiekben jelzett, egy-egy településen belül jelentkező differenciálódási folyamatok. Egyelőre inkább pontszerű formában (egyének, családok elkülönöződési kezdeményezései), kevésbé trend-szerűen. Ennek magyarázata lehet az, hogy a térségben erős városi modellek nem hatnak, a globalizációs hatások tekintetében is kimutatható egyféle fáziskésés. Ugyanakkor a települések nagy részében működnek még a közösségi tudást, a lokális identitást fenntartó/termelő folyamatok.

Társadalmi kontextus: A vizsgált térség településszerkezete és népessége

Az elemzésünk földrajzi-adminisztratív-társadalmi keretét képező székellyöldi térségben összesen 485 település van. Ebből 16 település város, azonban ezek méret, településszerkezet és társadalmi szerepkör tekintetében sokfélék. A 16 városból kettőnek megyeszékhely funkciója van, lakosságszám tekintetében is ezek a legnagyobbak (56 ezer, illetve 39 ezer lakos), és tíz olyan város van, amelynek népessége nem éri el a 10 ezer főt, ugyanakkor néhány térségi város népessége kisebb, mint jónéhány községé. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezekhez a városokhoz 41 olyan rurális település is kapcsolódik, amelyek közül csak 3-4 tekinthető a városhoz valóban kapcsolódó szuburbánus településnek. A vizsgált térség rurális település szerkezetét 428 falu státussal megjelölt település alkotja, amelyek 117 községbe (adminisztratív egységbe) tömörülnek. Ezek a településarányok egyértelműen jelzik a térség egészének dominánsan vidéki/rurális jellegét. Mindez egyrészt a rurális népesség jelentős térségi többségére utal, másfelől pedig már jelzi azt az elemzési témánk szempontjából fontos tény, hogy ez a rurális népesség lakhely szerint nagyon sok falusi településen szóródik, és a térségre jellemző a kevés lakossal rendelkező falusi települések nagy aránya.

Kiemelve a fentiekben ismertetett térségi teljes településszerkezetből a nem magyartöbbségű településeket, illetve azokat a magyar népességgel jellemezhető településeket (23 település), amelyek esetében a nagymértékben lecsökkent lakosság-

szám már gyakorlatilag nem teszi lehetővé a helyi közösségek működését, illetve a helyi közösségek működésének megtartására vagy erősítésére irányuló programokat, a vizsgált térség településszerkezetét 386 település alkotja. Ebből 13 város, amelyekhez 20 rurális település kapcsolódik, ezek 3 kivételével nem tekinthetők a szó szoros értelmében véve szuburbánus településnek. A további 353 falu besorolású település 106 adminisztratív egységbe (községbe) szerveződik

A térség 106 adminisztratív egységbe besorolt 353 rurális települése községenként átlagban három és fél település összekapcsolását jelenti, azonban azt lehet mondani, hogy ez az átlagos érték a térség település szerkezetéből gyakorlatilag hiányzik vagy legalábbis csekély súlyt képvisel. Nagyobb számban vannak jelen az olyan községek, amelyek csak egyetlen nagyobb településből állnak, illetve amelyek mellett legfeljebb egy súlytalanabb kis település áll. A községközpontok egyharmada sorolható ebbe a csoportba, az esetek többségében nagy népességgel rendelkező, fő közlekedési útvonalak mentén elhelyezkedő, fejlődő településekről van szó. Az ellenkező pólust azok a községek képviselik, amelyek ötnél is több települést kapcsolnak egybe, és amelyek esetében a községközpont is csak közepes méretű falunak tekinthető. De van több példa a 8-10 települést össze kapcsoló községre is, sőt, előfordul a 12 vagy 14 települést összekapcsoló község is. Egy-egy ilyen településcsoportnak az összesített lakosságszáma rendszerint kisebb, mint sok önálló település lakosságszáma, ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a több települést összekapcsoló községek rendszerint főútvonalaktól, városoktól távol vannak, vagy a községközpont földrajzi helyzete ugyan kedvezőbb, de a hozzá tartozó településeké már nem az. Ez a nagymértékben differenciált településszerkezet nagyon jelentős mértékű esélyegyenlőtlenséget hordoz, és okkal tekinthető a kis és közepes települések periferizálódási folyamata egyik fő tényezőjének. Az elemzett térségben a 353 rurális településen 270 937 lakos van, ennek 62,81 százaléka a 106 községközpont településen, 37,18 százaléka pedig a 247 nem községközpont településeken található.

Módszertani kiindulópontok

Kutatási programunk keretében terepmunkát végeztünk a térség azon településein amelyek nem rendelkeznek községközpont besorolással, ugyanakkor elindítottuk egy olyan adatbázis építését amely – ha szerényebb mértékben is – de már elemző munkára nyújtott lehetőséget, illetve amely szakmai tapasztalatokat kínál egy jóval

átfogóbb, időigényesebb és komplexebb információ gyűjtési munka számára. Mind az adatgyűjtő munka, mind pedig az elvégzett elemzés feltáró jellegű kutatásként értelmezhető. Célunk az volt, hogy felhívjuk a térségi intézményi, szakmai szereplők figyelmét a nem községközpont települések periferizálódási folyamataira.

A program fontos szakmai feladata volt az elemzésbe bevont térségek és települések behatárolása. Az elemző munkánk földrajzi-társadalmi terepét képező székelyföldi térség nem adminisztratív egység, úgynevezett „hivatalos” határai nincsenek. A térségre vonatkozó elemzés számára ez két fontos következménnyel jár. Tekintettel arra, hogy érvényben lévő EU és országos jogszabályok alapján a hivatalos statisztikai információk adminisztratív besorolásokhoz kapcsolódnak, az adminisztratív keretek teljes vagy részleges hiánya megnehezíti a tájegységek és az önálló községi besorolással nem rendelkező települések statisztikai jellegű információkra alapozó vizsgálatát. A másik fontos következmény az, hogy a székelyföldi térség földrajzi „behatárolása” az ebben érdekelt közéleti, szakmai, szakpolitikai, politikai megközelítések függvényében változik (nem utolsó sorban a körülhatárolás paraméterei a történelmi, társadalmi megközelítések által választott elemzési korszak függvényében is változnak). Az aktuális behatárolások egyes esetekben (elsősorban a hivatalos adatokra alapozó elemzések) a térséget részben lefedő három megyét (Hargita, Kovászna, Maros) kapcsolják össze Székelyföldként egy elemzési területté. De arra is van gyakorlat (lásd: Erdélystat portál), hogy csupán Hargita és Kovászna megye (?) „alkotja” a székelyföldi térséget, Maros megye már Közép-Erdélyhez kerül. Ellenkező gyakorlatot mutatnak a különböző pártpolitikai megközelítések, amelyek a (potenciális) magyar szavazók száma/aránya mentén, településhalmazként definiálják a térséget. Nem ritka a történelmi székek szerinti tagolódás szempontjának érvényesítése sem, ez azonban történelmi korszakonként más és más területet határol be.

Hangsúlyozzuk, hogy a jelen tanulmány által föl vállalt szakmai feladat nem tette indokolttá az adminisztratív vagy történelmi alapozottságú területi körülhatárolások egyikéhez vagy másikához való igazodást. Az elemzésbe bevont települések halmozásának körülhatárolását a témafelvetés és a kutatási célok alapján végeztük.

A rurális települések periferizálódási folyamataira irányuló elemzésünk azokra a településekre terjedt ki amelyek nem községközpontok, lakosságuk magyar többségű, és a település olyan tájegységhez tartozik, amelyben a magyar többségű települések egymás közvetlen környezetében vannak. Elemzési adatbázisunkat a nem községközpont településekből alakítottuk ki. A mintából kiemeltük azokat a magyar népes-

séggel jellemezhető településeket (23 település), amelyek esetében a nagymértékben lecsökkent lakosságszám már gyakorlatilag nem teszi lehetővé a helyi közösségek működését, illetve a helyi közösségek működésének megtartására vagy erősítésére irányuló programokat. A községközpontokhoz csatolt, község státusszal nem rendelkező 247 településből alkotott adatbázishoz hozzákapcsoltuk azokat a rurális településeket, amelyek adminisztratív síkon városokhoz tartoznak ugyan, de amelyek a térség rurális településeihez hasonlóan rurális helyi közösségként működnek. Az így kialakított végleges **elemzési adatbázishoz 269 nem községközpont település tartozik**, amelyek lakossága a legutóbbi hivatalos nyilvántartás szerint 122 711 fő.

A településcsoport vizsgálata során az alábbi paraméterek szerint végeztünk adatjellegű elemzéseket:

- Településméret (a lakosságszám alapján)
- A lakosságszám változási trendjei
- Elemi iskola és település
- Általános iskola és település
- Egyházközségek és lokalitás
- Lokális gazdasági szerveződések
- A civil szerveződések szerepe

Az adatgyűjtést személyes részvételen alapuló terepmunkán szerzett információkkal, településbemutató anyagokkal, egyéb információkkal bővítettük, jellegzetes példák erre:

- Földrajzi helyzet, községközponttól, várostól, fő közlekedési útvonalaktól való távolság
- Lokális rendezvények, események száma és jellege, az ilyen jellegű tevékenységek helyi infrastrukturális (művelődési ház) és szervezeti keretei (művelődési, szociális jellegű, sport és egyéb jellegű csoportok, együttesek működése)
- Szimbolikus helyek és események az adott településen, a lokális identitás nyilvános térben kifejeződési formái.
- A településhez kapcsolható digitális megjelenítések módozatai, formái, tartalmi

- Kiemelt, az adott településen túlmutató, szélesebb körű érdeklődésre számot tartó esemény, rendezvény megléte

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az egyes településeket nem kutatásunk célpontjaiként, hanem csupán kutatásunk terepeiként kezeltük, ezért az egyes településekhez kapcsolódó információk nem tekinthetők értékelésnek vagy besorolási kritériumnak. Az egyedi települések példáján a térségi változási folyamatok trendjeit igyekeztünk megragadni, illetve kísérletet tenni a periferezálódás folyamatába belekerült települések típusainak körvonalazására.

Periferezálódás? Nem községközpont települések a székhelyföldi térségben

Az elemzés célja az, hogy átfogó helyzetképet alkossunk a vizsgált térség nem községközpont településeiről, és a helyzetkép információi alapján kísérletet tegyünk az ezeket a településeket érintő periferezálódási folyamat értelmezésre. A továbbiakban (csak ebben az elemzési részfejezetben) ennek a település kategóriának a megjelölésére a pontos, de körülményes „nem községközpont település” megjelölés helyett a rövidített formát, a „település”, „települések” megjelölést fogjuk használni, a „rurális település” megjelölésbe ugyanakkor mind a községközpontok, mind pedig a nem községközpont települések beleértendők. A helyzetkép megalkotásában a rendelkezésre álló lokális szintű kutatási anyagokat, szakmai információkat és adatbázisokat, település ismertetőket vettük alapul, és **jelentős mértékben támaszkodtunk a térség minden tájegységében szerzett személyes tereptapasztalatokra.** Jeleznünk kell, hogy a hivatalosan rendelkezésre álló lokális szintű adat és információ mennyisége kevés. Ennek többféle oka van. Egyfelől az, hogy a települések nem adminisztratív egységek, ezért olyan léptékű rendszeres statisztikai adatgyűjtés és nyilvántartás nincsen, mint amilyen a községek egészére vonatkozóan zajlik. De talán ennél is fontosabb tényező az, hogy a települések hivatalosan és informálisan sem fejlesztéspolitikai egységek, ezért a rurális településekre irányuló fejlesztési stratégiák készítésében minden esetben a községszintű adatok és információk jelentik a helyzetkép alkotás és a tervezés statisztikai vonatkozású kiindulópontjait, a települések jellemzői csak általános narratív leírásokban jelennek meg. Ez a fejlesztéspolitikai gyakorlat ahhoz vezetett, hogy a fejlesztéspolitikai szemléletben és diskurzusban sem jelennek meg fejlesztési célként a települések.

A hivatalos és adatszerű információknál nagyságrenddel több település szintű információt tartalmaznak a narratív jellegű, település szintű ismertető anyagok mai változatai (Sepsiszéki Nagy Balázs adatgazdag településbemutató kiadványai, Vofkori László, Vargyas Antal és mások településbemutató munkái, több mint száz monográfiai jellegű településbemutató kiadvány), illetve a korábbi leírások (Hankó Vilmos, Vámszer Géza és mások munkái), amelyek a települések közösségeinek működési módjáról közölnek nagyon sok hasznos ismeretet. Ezek feldolgozása, hasznosítása akkor igazán célravezető, ha csupán egy konkrét településsel foglalkozunk. Több település vagy egy településtípus elemzése esetén az egyedi narratív bemutatásokban rendelkezésre álló információk előzetes formalizálásra van szükség, és ez nehéz, időigényes feladat.

Összességben azt mondhatjuk, hogy a lokális közösségek működésének elemzéséhez és megértéséhez szükséges információk száma kevés, az adatok egyes esetekben helyi ellenőrzést igényelnek, és kevés olyan formalizálható (lokális adattá alakítható) „puha” információ áll rendelkezésre, amelyek betekintést nyújthatnak a helyi közösségek működésébe, amelyek alapján képet lehet alkotni a helyi közösségek kompakt jellegének mértékéről. A következőkben összefoglaljuk az általunk végzett elemzés eredményeit a rendelkezésre álló adattípusok alapján (hivatalos adatok, nem hivatalos adatok, terepmunka tapasztalatok), majd ezt követően kísérletet teszünk arra, hogy tipológiát alkossunk az elemzésbe bevont településekről. Ez a tipológia a periferezálódási folyamat mértékét/fázisait mutatja.

Helyzetkép és tipológia: székelyföldi rurális települések periferezálódása

a. A települések méret szerinti megoszlása

A települések periferezálódási folyamata, nem utolsósorban pedig a periferezálódási folyamat fékezését vagy megfordítását célzó tervezés vagy programalkotás szempontjából fontos kérdés annak mérlegelése, hogy rurális környezetben mekkora kell legyen az a népességszám (illetve ehhez kapcsolatosan az az önálló háztartás mennyiség), amely még lehetővé teszi a közösségként való működést, amely keretet kínál a területi, rokonsági és szociális kapcsolati hálók kialakuláshoz és működtetéséhez, a formális és informális események megszervezéséhez, helyi formális vagy informális gazdálkodási intézmények kialakításához, illetve lehetővé teszi a közösségi

tudás és közösségi identitás szerkezetének fenntartását/működtetését. Annak feltétel-rendszere, hogy a felsorolt szerveződési formák és közösségi struktúrák legalább részben kialakuljanak nagymértékben függ a település mérete mellett annak társadalomtörténeti múltjától, a helyi adottságoktól, és nem utolsósorban azoktól a társadalomtörténeti háttérű közösségi jellegű kulturális patternektől (a “milyen kell legyen egy rendes település” kérdéshez kapcsolódó implicit és explicit válaszoktól), amelyek a lokalitásnál jóval szélesebb hatókörűek, és amelyeknek ugyanakkor a térségi lakosság kisebbségi helyzetéből adódóan etnikai komponensi is vannak. A térségben folytatott több évtizedes terepmunka tapasztalataink, valamint a kapcsolódó társadalomtörténeti elemzések (lásd. Imreh 1979, 1983, 1999, Egyed 1981, 2013) alapján a 250-600 közti lakosság szám (száznál több háztartás) jelenti azt az alsó mennyiségi határt, amely lehetővé teszi egy település számára, hogy – helyi adottságokra alapozva, kisebb vagy nagyobb mértékben – lokális közösségként tudjon működni. (Megjegyzés: a tereptapasztalatok tanulsága szerint a népességszám mértéke önmagában nyilván nem garancia arra, hogy a településen kompaktmódon működő közösség alakuljon ki, ehhez egyéb feltételek is szükségesek, és attól függően, hogy melyek/milyenek a rendelkezésre álló feltételek, a helyi közösség megszerveződhet/működhet kisebb vagy nagyobb népességszám mellett is). A vizsgált települések népesség szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja be.

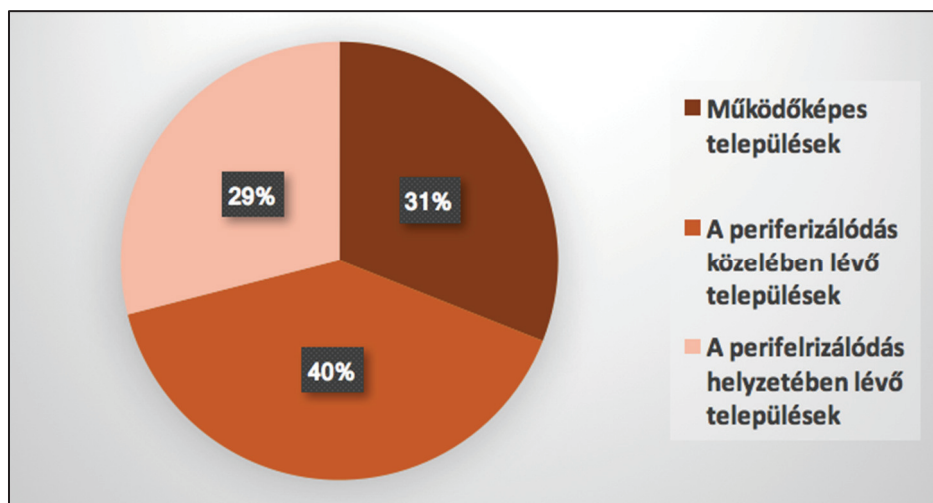
1.számú táblázat: Települések megoszlása népességszám szerint

	Településlétszám	Százalékos arány
800 fölötti népesség	26	9.7
600-800 közötti népesség	57	21.2
250-600 közötti népesség	108	40.1
250 alatti népesség	77	28.6
Összes	269	100.0

Forrás: Saját számítás a megyei statisztikai hivatalok aktuális kimutatásai alapján

Elemzésünk azt mutatja, hogy a térség településeinek 40 százaléka (108 település) napjainkban ezen az alsó határon van. A térségi települések több mint egynegyede már nem éri el ezt a mennyiségi szintet, és közel egyharmada (30,9 százalék) kisebb vagy nagyobb mértékben meghaladja. Mindez azt jelzi, hogy a települések kétharmada (68,9 százalék) ebben a tekintetben a periferizálódás helyzetében vagy annak közelében van. Tekintettel arra, hogy napjainkban a támogatási programok külső erőforrásként hozzá tudnak járulni a települések közösségként való működésének fenntartásához/erősítéséhez (míg korábban a térség települései ezen a téren gyakorlatilag csak a saját belső erőforrásaikra alapozhattak), ezekkel a számokkal és arányokkal nem a települések kétharmadáról való lemondásra kívánunk utalni, hanem sokkal inkább a megtartó, fejlesztő támogatási programok kidolgozásának és működtetésének szükségességére és lehetőségére.

1.számú ábra: A periferizálódás mértéke szerinti településtípusok megoszlása

Forrás: A megyei statisztikai hivatalok aktuális kimutatásai és a kutatási adatbázis adatai alapján saját szerkesztés

b. A lakosságszám változási trendjei

A települések lakosságszáma szerinti csoportosítást pontosíthatjuk oly módon, hogy megvizsgáljuk a helyi magyar lakosság számának változását. Ehhez az 1992-es, a 2002-es és a 2011-es népszámlálási adatok adnak lehetőséget. Ha az utóbbi két

időpont közti intervallumban egy település esetében a népességszám változása (csökkenés vagy növekedés) nem haladta meg a 10 százalékot, akkor azt a stagnáló csoportba soroltuk. Az ennél nagyobb mértékű változást növekedésnek vagy csökkenésnek tekintettük. A besorolásnál figyelembe vettük az 1992-es adatot is. Az alábbi táblázat mutatja azt, hogy milyen arányban jellemzi a térség településeit a lakosságszám növekedését, stagnálását vagy csökkenését mutató trend.

2.számú táblázat: A lakosságszám változási trendjei szerinti településtípusok megoszlása

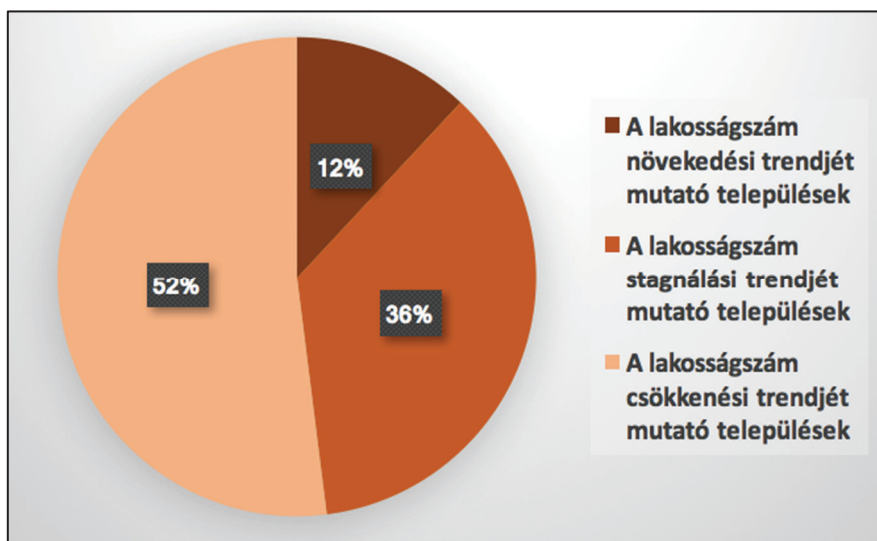
	Településszám	Százalékos arány
A lakosságszám növekedési trendjét mutató települések	33	12.3
A lakosságszám stagnálási trendjét mutató települések	95	35.7
A lakosságszám csökkenési trendjét mutató települések	139	52.0
Összes	269	100.0

Forrás: A megyei statisztikai hivatalok aktuális kimutatásai és a kutatási adatbázis adatai alapján saját szerkesztés

Az adatok azt mutatják, hogy a települések felénél a lakosságszám trendszerűen csökken, és ez a településcsoport részben egybeesik azzal a településcsoporttal, amelynek népességszáma a 250-600-as értékhatáron belül vagy az alatt van. Népességszám növekedést mutató település kevés van, és ezek felénél meg is lehet jelölni a növekedés okát. Például: a település a közeli városból való kiköltözők számára vonzóvá vált vagy nyaraló/üdülő funkciója is van a településnek. Ez utóbbi esetekben a népességszám növekedés nem feltétlenül jelenti a helyi közösség megerősödését, a városból kitelepülő népesség kisebb mértékben vagy egyáltalán nem integrálódik a helyi közösségbe (elkülönül, vagy még gyakoribb esetben a helyi közösség tartja távol magától az „idegeneket”). Összességében azt mondhatjuk, hogy a települések közel 90 százaléka esetében a népességszám csökken vagy stagnál. Amennyiben helyet adunk annak a társadalomtörténeti munkákra és tereptapasztalatokra alapozó állításnak, hogy a

csökkenő lakosságszám – az amúgy is alacsony népességszámú településeken – kedvezőtlen hatással van a helyi közösség közösségként való működésére, akkor ezt a jelenséget a térségi települések nagyobb hányada esetében a periferizálódás jeleként kell értelmezünk. A népességszökkenési trend az egyedi település esetében úgymond természetes társadalmi folyamatként kezelhető, és minden egyes település esetében rendszerint meg is magyarázható. A térség egésze szempontjából azonban a lényeges kérdés az, hogy a települések mekkora hányadát érinti ez a trend? A dinamikus fejlődő községi központok vagy nagyobb települések mellett mekkora azon települések aránya, amelyek esetében a népességszám mértéke és csökkenése a közösségként való működést veszélyezteti? És ez a szemmel láthatóan magas arányú negatív trend milyen módon, milyen mértékben van/lehet negatív hatással a tömbmagyar térség egészének működésére?

2.számú ábra: A lakosságszám változási trendjei szerinti településtípusok megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés

c. Elemi iskola és település

Az iskolák lokális szerepének értelmezése a székelyföldi térségben olyan megközelítést igényel, amely eltér attól az oktatáspolitikai szemlélettől és gyakorlattól, amely a falusi térségben működő iskolákat elsősorban bürokratikus/szervezési és

gazdasági/fenntarthatósági szempontból közelíti meg. Ez az utóbbi szemlélet az 1989 utáni romániai oktatáspolitikában több hullámban is előtérbe került és – elsősorban gazdaságossági tényezőkre hivatkozva – a kisebb településeken működő iskolák megszűnéséhez vezetett. A vizsgált térségben működő iskolák társadalmi szerepe közelebb áll ahhoz a napjainkban fokozatosan előtérbe kerülő szemlélethez, amely a ruralitásban sajátos értéket lát, és a rurális térségben zajló oktatói-nevelői tevékenységnek, illetve az ennek keretét adó intézmény működésének olyan funkciót tulajdonít, amely szerves része a lokális közösségnek. Ez a lokális szerep két komponenshez kötődik: az iskola intézményként való működéséhez és a pedagógus személyiségéhez/tevékenységéhez. Az elemi oktatás esetében ez az intézmény a helyben működő iskola és a tanító személyisége/tevékenysége. Az ebben a témakörben nemrég lezárt, interjú sorozatra alapozó kutatásunk (ebben az évben befejezett csoportos DOMUS program, kézirat) eredményei egyértelműen jelzik, hogy a térségi tanítók gyakorlatában (oktatói-nevelői munka, szülőkkel való kapcsolat, többféle helyi közösségi szerepvállalás, a pedagógusszerepnek a lokális közösség egészében való megjelenítése stb.) többféle módon jelen van a ruralitásban (események, kapcsolati hálók, közösségi tudás) való beágyazottság. Az iskola ilyen jellegű lokális szerepkörének szintén van jelentős társadalomtörténeti előzménye (a tanító szerepe), amely napjainkban változásban van, de a mai kontextusban is több vonatkozásban működik. Az a felvetés vagy dilemma, hogy “van-e/legyen-e a településen elemi iskola vagy ne legyen” sokkal összetettebb kérdés annál, hogy csupán gazdasági/fenntarthatósági érvek alapján foglalkozzunk vele. Ahol nincsen iskola, ott nem egy intézmény hiányzik, hanem a helyi közösség egészének szerkezetéből és működéséből egy meghatározó fontosságú szelet. Adataink alapján a vizsgált települések egyharmadában ez a helyzet.

3.számú táblázat: Elemi iskolák aránya a vizsgált településeken

	Településszám	Százalékos arány
Van	181	67%
Nincs	88	33%

Forrás: Kutatási adatbázis alapján saját szerkesztés

Az elemi iskola esetében a helyi közösség működésének olyan komponenséről van szó, amely más tényezőkkel nem helyettesíthető. Ezeknek a településeknek az

esetében már a periferezálódás tényleges folyamatáról van szó. Az iskola komplex lokális szerepét az elemi iskola egyébként is csak részlegesen tudja betölteni (ahol az általános iskola hiányzik), ugyanakkor további hátrányt jelent az, hogy a településen működő elemi iskolának nincsen adminisztratív önállósága. A községközpontban lévő intézménynek van alárendelve, és ez a helyzet jelentős mértékben csökkenti a helyben lévő tanító lokális szerep működtetési lehetőségeit. A téma fontosságát jelzi, hogy a vizsgált térségben napjainkban még közel 5000 kisiskolás tanul.

d. Általános iskola és település

Az előző elemzési fejezetben röviden jeleztük a rurális településeken működő elemi iskolák sajátos funkcióját, azt, hogy az intézmény és a pedagógus szerepműködése a lokális közösség szerkezetének és működésének fontos komponensét jelenti. Ez a megállapítás fokozottabban érvényes abban az esetben, ha a településen általános iskola működik. Az általános iskola – abban az esetben is, ha kisméretű – jellegénél fogva már több pedagógus helyi jelenlétét igényli, ez a helyzet pedig már nem egy vagy kétpedagógus szerepet pozicionál, hanem kisebb vagy nagyobb helyi elitcsoportot. Ugyanakkor ebben a helyzetben már megjelenik az igazgatói szerep is, amely már "helyi vezető" pozíció (bár meg kell jegyeznünk, hogy jogköre jóval korlátozottabb, mint a községközpontban lévő iskolaigazgató jogköre). A helyi elitcsoport által működtetett helyi oktatási intézmény már több területen és összetettebb módon termeli a helyi közösség és az intézmény közti viszonyt, ugyanakkor az oktatási intézménynek és az elitcsoportnak a helyi közösségi tudásban való szerepe is tartalmasabb. Mindez természetesen az optimális verzió, hiszen előfordulhat az, hogy az általános iskolában oktató pedagógusok ingázás vagy egyéb tényezők miatt úgy végzik az oktatói munkájukat, hogy a helyi közösség működésében való szerepük minimális. Az igazi gondot azonban az jelenti, ha az általános oktatásnak keretet adó helyi intézmény teljesen hiányzik. Ebben a helyzetben van a vizsgált településcsoport több mint négyötöde.

4.számú táblázat: Általános iskolák aránya a vizsgált településeken

	Településszám	Százalékos arány
Van	46	17%
Nincs	223	83%

Forrás: Kutatási adatbázis alapján saját szerkesztés

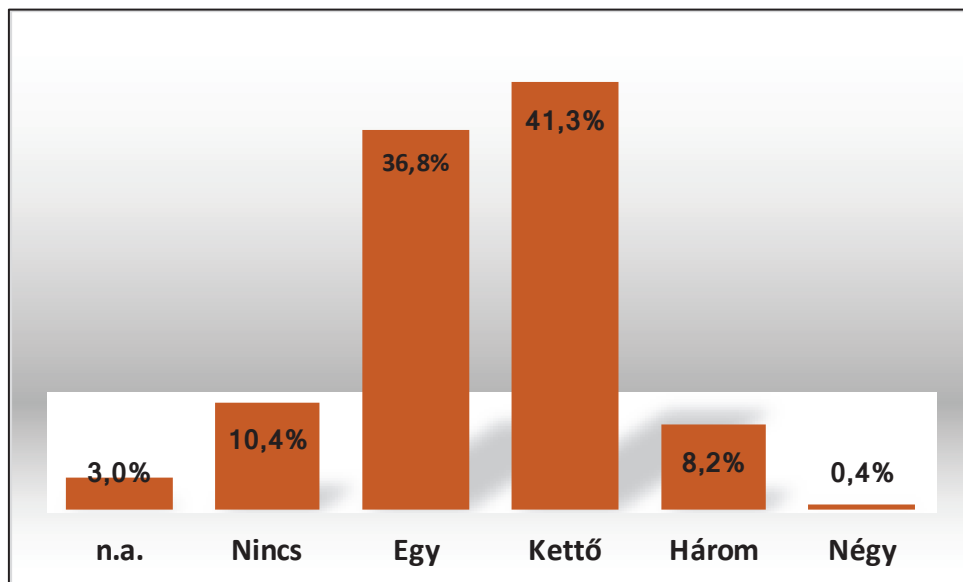
Ez azt is jelenti, hogy ezen a 223 településen (ez a községközpontokat is beleértve a térségi rurális települések 63% százaléka) nincsen esély olyan fejlesztési programok elindítására, amelyek a helyi iskolák működésének újrapozícionálása révén új lendületet és új szervezeti keretet adhatnának a helyi léptékű fejlesztésnek. Ha ebben a településcsoportban a tanulók létszámát nézzük akkor azt látjuk, hogy sok település esetében a tanulók létszáma nagyon alacsony, és arra lehet számítani, hogy ezeken a településeken az általános iskolai képzés már rövid távon megszűnhet. Ezt a folyamatot támogatja a családok részéről az a gyakorlat is, hogy bár van a kistelepülésen helyi iskola akkor is gyerekeiket a községközpont vagy a közeli város általános iskolájába íratják be. Az általános iskolák hiánya a települések periferizálódásának olyan szintjét jelenti, ahonnan a folyamat visszafordítása már csak komplex és időigényes támogatási program révén lehetséges Napjainkban még 2000 tanuló van a rendszerben ezen a képzési szinten, sok esetben alacsony létszámú vagy összevont osztályokban.

e. Egyházközségek és lokalitás

Kevés településtől eltekintve (a települések 10 százaléka) majdnem mindenhol van egy vagy több olyan egyházközségi szerveződés, amelynek a helyi közösség működésében fontos szerepe van (a települések 50 százalékában két vagy több ilyen szerveződés van). Ennek a szervezeti formának három szintje van, és a térség társadalomtörténeti hagyományai alapján mindhárom szint beágyazódik a lokális közösség működésébe (közöségi tudás, kapcsolatok, mindennapi életvezetés). Ez a három szint a következő: a lelkeszi/papi személyes szerep és annak működése, az egyházhoz (valláshoz) való tartozásnak keretet adó és azt kifejező közösségi gyakorlat, illetve az a helyi személyekből szerveződő testület/tanács, amely elsősorban összetétele (a testülethez való tartozás ténye) révén hat. Az egyházközségi szerveződésnek és működésnek a lokális közösségen belüli szerepvállalása a mérték és a forma tekintetében sokféle lehet, ugyanakkor egy-egy településen a különböző vallások jelenléte okán több ilyen szerkezet is kialakul. Bár az egyházközségek helyi szerepét több értelmezés is csak a valláshoz tartozók számához, a vallást ténylegesen gyakorlók számához kapcsolja, ez a lokális szerep ennél jóval mélyebben és összetettebb módon ágyazódik bele a helyi közösség működésébe, és a helyi közösség fenntartásában meghatározó tényező. Ez a szerep napjainkban kiegészülhet új típusú helyi szerepvállalásokkal

(szociális, művelődési, gazdasági és mások, ezek a szerepvállalások felekezetek szerint eltérőek). Ebben a tekintetben a kevesebb lakossal rendelkező települések hátrányosabb helyzetekben vannak (példa: fiatalok bevonásával nehezebb programokat szervezni, az iskolákkal való együttműködés problematikusabb, a lelkeségi csoportok szervezése nehezebb stb.) A fentiekben röviden vázolt alapszintű szerepvállalás azonban minden olyan településen kimutatható, amelyben az állandó lelkészi/papi szerep, az intézményi keret és a testületi szerveződés jelen van. A periferezálódás folyamatának egyes jeleit – ez előbbiekben említett és hasonló példák, nehézségek kapcsán – az egyházak helyi működésében is ki lehet mutatni, de a kistelepülések leépülése ezen a téren jóval lassúbb, mint más területeken. A vizsgált településcsoportban az egyházközségi szerveződés tekinthető a periferezálódási folyamat legfontosabb korlátjának, azon oknál fogva is, hogy ez a lokális szerveződési forma a legtöbb településen jelen van. (Hasonló gátló szerep még csak a közösségi vagyonkezelést végző lokális szerveződésnek van, ezek azonban a periferezálódó települések egy jelentős hányadában már hiányoznak).

3.számú ábra: Egyházközségek településenkénti száma a vizsgált településeken

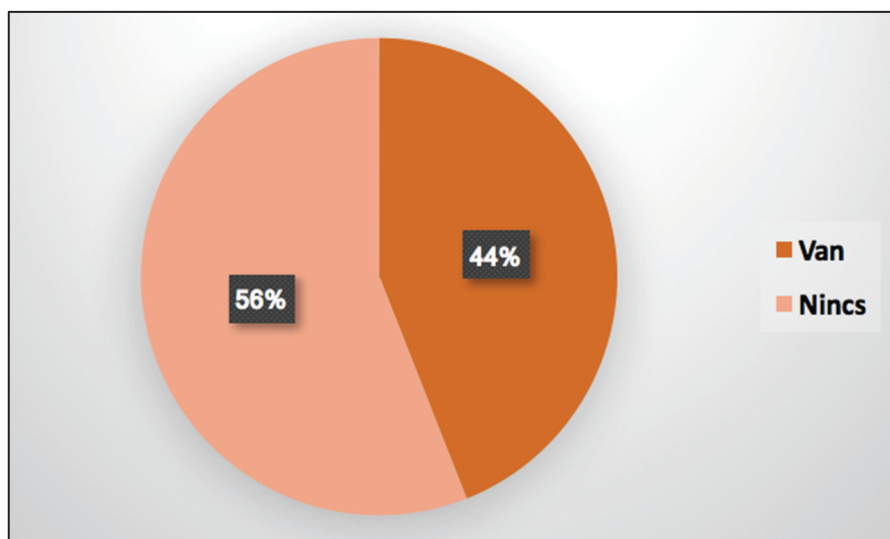
Forrás: Saját szerkesztés

f. Lokális gazdasági szerveződések

A térségi települések közösségként való működésének legfontosabb összetevője a közösségi jellegű gazdálkodási szerkezet/szervezet, természetesen csak azokon a településeken ahol ilyen közösségi struktúra kialakult. Ezeknek többféle formája lehet, a székelyföldi településeken a leggyakoribb a közösségi erdőgazdálkodás helyi intézménye, a közbirtokosság, de van példa más gazdasági jellegű szerveződési formákra is (állattenyésztő egyesületek, társas jellegű mezőgazdasági szerveződések, ágazati termelői/értékesítési szerveződések, szövetkezetek). Községi szerepüket több tényező határozza meg, a legfontosabb az, hogy a helyi lakosság (családok) mekkora hányada érintett közvetlen vagy közvetett módon a helyi a szerveződésben. Sajátos térségi formája a közbirtokosság, amelynek intézményi szerkezete és működési módja formális és informális összetevőket egyaránt tartalmaz, tulajdonosként a helyi családok többsége közvetlenül érintett (jogrész tulajdonosaként, döntési fórum tagjaként, gazdasági haszonélvezőként), a közbirtokosság működési módja a helyi közösségi tudásban folyamatosan jelen van. Okkal mondhatjuk azt, hogy a közbirtokosság maga a közösség egyik meghatározó működési módja. Bár a közbirtokosságok működésének értelmezése sok esetben kimerül a gazdaságossági mutatók mennyiségi értékelésében (erdőtulajdon mérete, birtokosok száma, termelt jövedelem, az osztalék nagysága, a helyi közérdekű anyagi támogatások mértéke), a helyi közösségek fenntartásában és működtetésében való szerepvállalásuk ennél sokkal bonyolultabb és mélyebb. A fentiekben említett többi vagyonszövetség vagy gazdasági társulás esetében a társadalmi beágyazottság mértéke ennél kisebb mértékű, de ezek esetében is kisebb vagy nagyobb mértékben áthatja a közösség működésének egészét. Mindez hangsúlyosan jelzi, hogy milyen működési többlettel rendelkezik az a település, amelyben helyi gazdasági szerveződés működik azokhoz viszonyítva, ahol ez a közösségi szerveződési forma és gyakorlat hiányzik. A vizsgált 269 település valamivel több mint felében működik gazdasági szerveződés, néhány település esetében több is. Többnyire ott hiányzik, ahol a közösségi erdővagyon korábban sem volt. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a községek esetében a közbirtokosság kizárólag az egyes településekhez kapcsolódik, ha a községközpontnak van közbirtokossága, az semmilyen előnyt nem jelent a községközponthoz tartozó többi településnek. A közösségi tulajdon lokális léptékű kizárólagossága ennek a tulajdonformának fontos jellemzője, belső szabályok korlátozzák azt, hogy a helyi családok tulajdonrésze ne kerülhessen

más településekhez tartozó személyek tulajdonába. Ez a mozzanat is jelzi a közösségi gazdálkodási forma és a helyi közösségi szerkezet, illetve közösségi identitás szoros összekapcsolódását. Sajátos jellegénél fogva a közbirtokosság a település periferizálódásnak gátló tényezőjeként működik. Hasonló funkciót olyan helyi gazdasági szerveződések is betölthetnek, amelyek az utóbbi időszakban alakultak, azonban ezek száma csak a községközpontokban jelentős, a közepes és kisebb településeken már nem. A kis és közepes települések közösségként való működésének sajátos esélyét, a periferizálódási folyamat megállításának esélyét jelentheti az ilyen funkciót betöltő szervezeti formák további létrehozása

4.számú ábra: Közbirtokosság vagy más gazdasági szerveződés aránya a vizsgált településeken

Forrás: Saját szerkesztés

g. A civil szerveződések szerepe

Aktuális jogszabályok szerint létrehozott és a hivatalos nyilvántartásokban is szereplő civil szerveződések (egyesületek, alapítványok) a vizsgált térségben jelentős számban gyakorlatilag csak a városokban és – jóval kisebb számban – a községközpontokban vannak, a nem községközpont településeken az ilyen szervezetek jelenléte csekély, ezek működése is többnyire alkalmi jellegű vagy a létrehozást követően

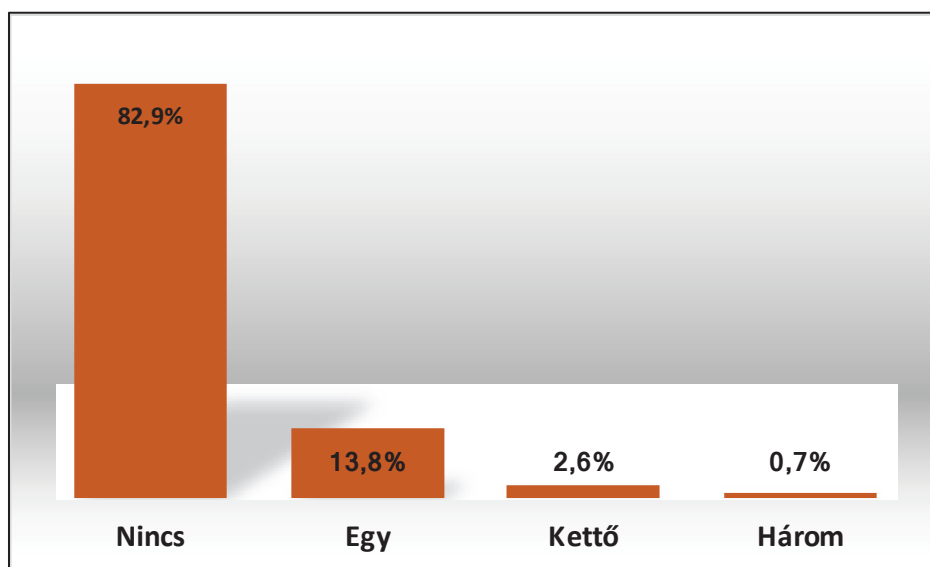
szünetel. A települések 15 százalékában van bejegyzett egyesület vagy alapítvány, 7 esetben több is. Ezeknek a szervezeteknek száma kevéssel nagyobb is lehet abból eredően, hogy néhány esetben az adott településhez kapcsolódó szervezet bejegyzése a községközpontban történt, és a hivatalos nyilvántartás az ilyen szervezetet a községközponthoz sorolja. Funkcióik szerint felerészben kulturális-művelődési, felerészben helyi fejlesztési célokat követnek.

A civil szerveződések rurális környezetben való alacsony mértékű jelenlétének magyarázata hosszabb kifejtést igénylő téma, jelen elemzés keretében csupán utalunk rá. A térségi rurális közösségek társadalomtörténeti hagyományaiban (és ennek a társadalomtörténeti hagyománynak a napjainkban továbbélő gyakorlatában is) a helyi társadalmi szerveződéseknek kétféle modellje ismert és gyakorolt. Az egyik az informális szervezeti forma, amely a művelődéstől a munkavégzésen át a szociális feladatok kezelésig sokféle területen működhet, és szervezeti keretét a kapcsolati hálók és a kulturális pattern-ek jelentik. A másik szervezeti forma a hivatalos jogi keretként működő szerveződés (jellegzetes példája a közbirtokosság), amely viszont minden elemében kiegészül informális tartalmakkal, és működésének eredményessége, meghatározó közösségi szerepe a formális és informális komponensek kombinációjából adódik. A jogi kereteknek megfelelő civil szerveződések (egyesületek, alapítványok) nem csupán abban a tekintetben térnek el ettől a két modelltől, hogy az 1989-es romániai változást követően jöttek létre (korábban civil szervezetek létrehozására nem volt lehetőség), hanem abban is, hogy működésük a formális szabályokra alapozódik, az informális komponensek minimális szerepe miatt nincsen lehetőség arra, hogy az egyesület vagy az alapítvány működése olyan mértékben ágyazódjon be a helyi közösség működésébe, mint az előbbieken említett két másik modell esetében. Ezért rurális közegben a civil szerveződések – ha működnek – akkor vagy egy kis érdekcsoporthoz kötődnek, vagy a szolgáltató intézmény modelljét követik. Mindkét esetben csak csekély mértékben válnak részévé a helyi közösség működésének.

A jogi formában működő civil szerveződések hiánya nem kapcsolható a települések belső periferezálódási folyamatához, mert nem egy korábbi jobb vagy működő állapot leépüléséről van szó. A periferezálódási folyamat az informális szerveződések terén jelentkezik, ennek a folyamatnak az értelmezése és kezelése azonban már átvezet a közösségfejlesztés témakörébe. Ugyanakkor a helyi civil szerveződések hiánya – a városokhoz, a községközpontokhoz viszonyítva – a lemaradás fokozódását jelentheti olyan értelemben, hogy ezeken a településeken nem kerül hasznosításra egy

fontos lehetőség: elmarad vagy késlekedik a helyi fejlesztésnek és a közösség-fejlesztésnek jogi háttérrel kínáló korszerűbb szervezeti-intézményi formák kialakítása. Az szakmai vita tárgyát képezheti, hogy a civil szerveződések milyen mértékben tudnak/tudnának hozzájárulni a lokális közösségek működésének fenntartásához vagy erősítéséhez, illetve mennyiben lenne szükség más, a lokális közösségek működési modelljeibe jobban illeszkedő szervezeti formákra. Ennek a kérdésnek az eldöntéséhez a jelenleg működő szerveződések nem kínálnak elegendő ismereti anyagot, a kérdést (a civil szervezetek tényleges lokális funkcióját) elsősorban a közsgközpontok példáján és gyakorlatán lehetne érdemben vizsgálni.

5.számú ábra: Civilszervezetek száma a vizsgált településeken

Forrás: Saját szerkesztés

Ebben az elemzési fejezetben hét területen mutattuk be a nem közsgközpont települések csoportjában mutatkozó periferezálódási folyamatokat: (1.) település-méret a lakosságszám alapján, (2.) a lakosságszám változási trendjei, (3.) az elemi iskolák szerepének változása, (4.) az általános iskolák szerepének változása, (5.) az egyházközségek szerepe a lokális közösségek működésében, (6.) a helyi gazdasági szerveződések működése, illetve (7.) a civil szerveződések szerepe. Ugyanakkor az elemzés bevezető részében jeleztük azt, hogy a települések csoportos adminisztratív

egységekbe való szervezése eleve fontos strukturális hátrányt jelent azon települések számára, amelyek nem kapnak községközpont besorolást, és ez a településszerkezeti forma a periferezálódás egyik fontos, strukturális jellegű tényezője (kiváltója).

Ez az utóbb említett tényező egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy a vizsgált térségben a települések periferezálódási folyamata mögött egyfelől külső, az adott településektől független folyamatok állnak, másfelől pedig belső (endogén) folyamatok. Ez utóbbi esetben olyan közösségi szervezeti formák, működési módok, közösség működtetési funkciók csökkenéséről, fokozatos leépüléséről beszélhetünk, amelyek korábban a lokalitás működtetésének integráns részei voltak vagy nagyobb mértékben vették ki részüket a lokalitás kompakt közösségként való működéséből. Az endogén és exogén tényezők egy-egy területen össze is adódhatnak, egymást erősítve támogatják a periferezálódási folyamatot. Erre szemléletes példa a családoknak a helyi oktatási intézménytől való elfordulása és a helyi iskolák adminisztratív felszámolása. Külső tényezőnek nem csupán az adminisztratív korlátok tekinthetők (például a községközpont státus hiánya, az iskola intézkedési jogköreinek korlátozott volta, főállású helyi közművelődési szakember hiánya stb.) vagy az infrastrukturális beruházások elmaradása/késlekedése, a helyi hivatalok hiánya, hanem az olyan indirekt "hatás" is, mint a digitális eszközök használatában mutatkozó fáziskésés, a civil szervezetek létrehozásnak hiánya, a lokális léptékű társadalmi innovációk ismeretének hiánya és mások. Elemzésünkben csupán felhívtuk a figyelmet a periferezálódási folyamatok sokféleségére és komplexitására, illetve első sorban arra, hogy ebben a térségben a nem községközpont települések milyen nagy hányadát érinti ez a kedvezőtlen társadalmi folyamat. Tanulmányunk témája szempontjából ez az utóbbi szempont a fontos, hiszen az a periferezálódási folyamat, amely valamilyen formában és mértékben a térségi települések több mint felét, a térségi rurális települések kétharmadát érinti az etnikai, kisebbségpolitika, térségfejlesztési szempontból egyaránt figyelmet és szakpolitikai törődést érdemel. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a nem községközpont települések a rendelkezésünkre álló elemzési szempontok alapján milyen típusokba sorolhatók, melyek az egyes típusok általános jellemzői és milyen arányban vannak jelen ezek a típusok az elemzett településcsoporton belül.

A nem községközpont települések típusai

Az elemzett települések nem rendelkeznek saját adminisztratív intézményekkel, illetve a központokban lévő szolgáltatások (pl. orvosi ellátás) a távolságok és a közlekedési körülmények miatt nehezebben vehetők igénybe, mint a községközpontokban. Ugyanakkor az intézmények hiánya vagy kisebb száma miatt jóval kisebb az olyan helyben lakó, helyi kötődésű elitek száma, akik munkakörük vagy elkötelezettségük révén a szóbanforgó településhez kötődnek. Fontos kérdés, hogy milyen demográfiai és természeti adottságaik, formális vagy informális intézményi kereteik, gazdasági és humán erőforrásaik vannak ezeknek a településeknek, amelyek hozzájárulnak/hozzájárulhatnak a helyi magyar közösség kompakt közösségként való működéséhez (fenntartásához), a közösségként való működésnek az erősítéséhez (fejlesztéséhez), illetve adott esetben a periferizálódási folyamat megállításához, megfordításához. Ez utóbbiak körében meghatározó szerepük van/lehet az olyan helyi közösségi szerveződési módoknak (egyházközségi struktúra, közösségi vagyon vagy egyéb közösségi gazdasági szerkezet) amelynek gyakorlatilag minden szinten beépülnek a lokalitás működésébe, a közösségi tudás és a lokális identitás meghatározó összetevői.

Természetesen minden település esetében követendő célként értelmezhető a helyi közösség működésének erősítése (fejlesztése), azonban a helyi adottságok és a külső hatások függvényében ezek a lehetőségek nagyon különbözőek. A térségi települések egy jelentős részében a közösségként való működés trendszerű leépülése tapasztalható (periferizálódás), nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben első lépésben nem a fejlesztés, hanem a fenntartás lehet az elsődleges célkitűzés. Más esetekben azt tapasztaljuk, hogy ha a település adminisztratív státuszt kapna, akkor elegendő helyi adottsággal/erőforrással rendelkezne ahhoz, hogy községközpontként működjön. (a paraméterekkel kapcsolatban lásd tanulmány II. Fejezetének anyagait. Nem utolsó sorban pedig olyan településcsoport is van, amelynek tagjai a fentiekben említett két véglet között helyezkednek el. Nem jellemző rájuk a közösségként való működés trendszerű csökkenése, de a fejlődéshez szükséges adottságok és erőforrások egy része hiányzik. Ha a kompakt közösségként való működést tekintjük szempontnak, akkor a fentiekben jelzett három típust az „erős”, a „stagnáló” és a „leépülő” fogalmakkal jelölhetjük meg. Mindhárom megjelölés a közösségként való működés feltételrendszerére és módoszataira utal. A három típus közti határok természetesen nem mere-

vek, ezért ezt a három megjelölést körülírásként, jellemzőként értelmezzük és nem definícióként. Az egyes típusokon belül is jelentős eltérések lehetnek, ezekre az egyes típusok bemutatása során igyekszünk röviden utalni.

A típusok megalkotása során az előző elemzési részben (a.–g. elemzési részfejezetek) bemutatott adatszerű információk mellett figyelembe vettük még az alábbiakat:

- Földrajzi helyzet, közszékhelyponttól, várostól, fő közlekedési útvonalaktól való távolság.
- Lokális rendezvények, események száma és jellege, az ilyen jellegű tevékenységek helyi infrastrukturális (művelődési ház) és szervezeti keretei (művelődési, szociális jellegű, sport és egyéb jellegű csoportok, együttesek működése).
- Szimbolikus helyek és események az adott településen, a lokális identitás nyilvános térben kifejeződési formái.
- A településhez kapcsolható digitális megjelenítések módozatai, formái, tartalmi.
- Kiemelt, az adott településen túlmutató, szélesebb körű érdeklődésre számot tartó esemény, rendezvény megléte.

Mindehhez felhasználtuk a rendelkezésre álló 1989 után készített település-leírásokat, helyi monográfiákat, helyi fejlesztési stratégiai dokumentumokat, lokális és térségi léptékű tematikus kutatásokat, nem utolsósorban pedig alapozhattunk a térségben három évtizede folyamatosan végzett terepmunka tapasztalataira.

a. Az „erős” települések

A fentiekben bemutatott szempontok alapján az „erős” típusba a települések 10 százaléka (27 település) került. Ezek azok a települések, amelyek elvben önálló közösséggé (vagy közszékhelyponttá) is válhatnak. Lakosságszámuk jelentős, a társadalmi szerveződés helyi formális és informális szerkezei létszámban és működési mód tekintetében számottevőek és a közösségi gazdálkodásra is kiterjednek. Tájegységként 1 vagy 2 ilyen település van, ennél több a Csíki-medencében és Udvarhely térségében fordul elő, a periferikus helyzetű Homoródszentpéter és Keresztúr térségben nincsen ilyen település. Közülük 20 tekinthető olyan településnek, amely a korábban ismertetett „optimális” modellt megközelíti (minden olyan paraméterrel rendelkezik, amely a közösségként való működést támogatja), a többiek esetében egy vagy két fontos paraméter hiányzik (például általános iskola, gazdasági szerveződés, a népes-

ségszám csökkenési trendet mutat). A lokális identitás mindegyik esetében erős (szimbolikus térhasználat, helyi események és rendezvények szervezésére irányuló törekvés, digitális megjelenítési kísérletek, művelődési és egyéb csoportok szervezése), ugyanakkor jelezniünk kell azt is, hogy a települések lakosságszáma az esetek többségében trendszerűen csökken.

b. A „stagnáló” települések

A „stagnáló” kategóriába sorolt települések minden tekintetben heterogén képet mutatnak, közös jellemzőjük csak az, hogy az úgynevezett „optimális” működéshez minden település esetében több fontos komponens hiányzik. Ebbe a kategóriába sorolható az elemzett térség településeinek 29 százaléka (76 település), minden tájegységben előfordulnak. Néhány példa arra is van, hogy több fontos paraméter hiánya miatt jelentős népességszámmal (ezer fő) rendelkező település is ebbe a kategóriába került, de arra is van példa, hogy kevés lakossal rendelkező településen a helyi közösség működtetéséhez fontos adottságok többsége megtalálható. Lakosságszám szerint a 300-800 fős települések dominálják ezt a csoportot. Ebben a csoportban is dominál a népességcsökkenés (a települések 60 százalékára jellemző), népességnövekedés 15 százalék esetében mutatható ki.

A leggyakrabban előforduló fontos tényező a lokalitások működtetésében az egyházközségi szervezet. A helyi társadalom életében fontos szerepet játszó közösségi gazdasági szerveződés a települések 60 százalékában működik, ez fontos közösség működtetési potenciál ebben a településcsoportban. Elemi iskola szinte minden településen van, de általános iskola csak a települések egynegyedében, ami – egyéb intézmények híján – egyben a helyi elitek hiányára is utal. Civil szerveződés a települések negyedében van. A lokális identitás szerkezetet fenntartó komponensek körében a közösségi tudás működtetése a települések többségére jellemző. Az egyéb tényezőkre (szimbolikus térhasználat, események és ünnepek szervezése, digitális térben való megjelenítés és mások) kétféle modell jellemző. A települések egyik csoportjánál megjelenik az ilyen jellegű igény, de inkább alkalmi, próbálkozó jelleggel. Más esetekben pedig azt tapasztaljuk, hogy vagy egyik vagy másik komponensre összpontosítanak és annak a jelenlétét, közösségépítő funkcióját igyekeznek rendszeressé tenni, miközben más tényezőkről különböző okok miatt lemondanak. A belső tényezők által generált periferizálódásra az utal, hogy a közösségként való működés úgynevezett „optimális” komponenseiből több fontos összetevő is tartósan

hiányzik, és ezek pótlásához vagy rehabilitációjához nem adottak a helyi adottságok és erőforrások. Ezért az valószínűsíthető, hogy a közösségként való működés szerkezetéből és gyakorlatából további összetevők fognak kiesni.

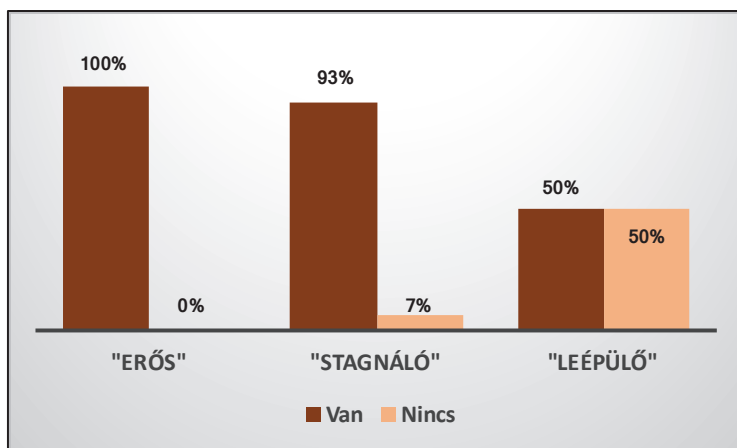
c. A „leépülő” települések

A „leépülő” települések kategóriájába az elemzett térség olyan települései sorolódnak, amelyek esetében a kompakt közösségként való működés feltételei már nem adottak, illetve ezekből csak kevés van jelen a települések életében, és nem állnak rendelkezésre olyan endogén erőforrások, amelyek a periferezálódási folyamat korlátjaként vagy a folyamat megfordítóiként – endogén folyamatként – igénybe vehetők lennének. A meglévő adottságok hasznosításához támogatásra van szükség. Ebbe a csoportba sorolható 163 település (a nem községi központ települések valamivel több mint 60 százaléka). Maga a folyamat (keves saját erőforrással rendelkező, rendszerint kedvezőtlen helyzetű rurális települések fokozatos felszámolódása) egy adott település esetében természetes jelenségként is értelmezhető, és a székelyföldi térségben korántsem ismeretlen folyamat. (Az elemzési adatbázis összeállításakor is több olyan településtől eltekintettünk, amelynek lakossága minimális, és már nem működik lokális közösségként). Tanulmányunk témája szemszögéből a fontos tényező az, hogy mekkora a „leépülési” folyamatba belekerült települések száma és térségi aránya. Az a tény, hogy az elemzett térség 353 rurális településéből 163-ra a „leépülés” trendje jellemző (vagyis a lokális közösségként való működés alacsony/csökkenő mértéke) a székelyföldi térség egésze szempontjából szakpolitikai és közéleti, nem utolsósorban pedig kisebbségpolitikai figyelmet érdemlő társadalmi helyzet és fejlemény.

Ezeknek a településeknek a népességszáma alacsony, közel felének a népessége 250 fő alatt van. Ezen a szinten a lokalitás megszerveződésnek endogén tényezőkre alapozó módzatai (közösségi tudás termelődése, kapcsolatháló, közösségi események, lokális identitás stb.) már csak részlegesen működnek. A települések felénél a népességszám stagnál, felénél csökkenő tendenciát mutat, tereptapasztalataink szerint a rövidesen aktuális országos népszámlálás adatai a csökkenési trendet fogják igazolni. Elemi iskola már csak a települések felében működik, alacsony tanuló létszámmal, általános iskola csak 5 településen van. Az egyházi szerveződések lokális szerepe a települések 85 százalékában fontos tényező, sok esetben az egyetlen közösség működtetési tényező. Közösségi jellegű gazdasági szerveződés a települések egyharmadában, civilszervezet csupán 10 százalékában.

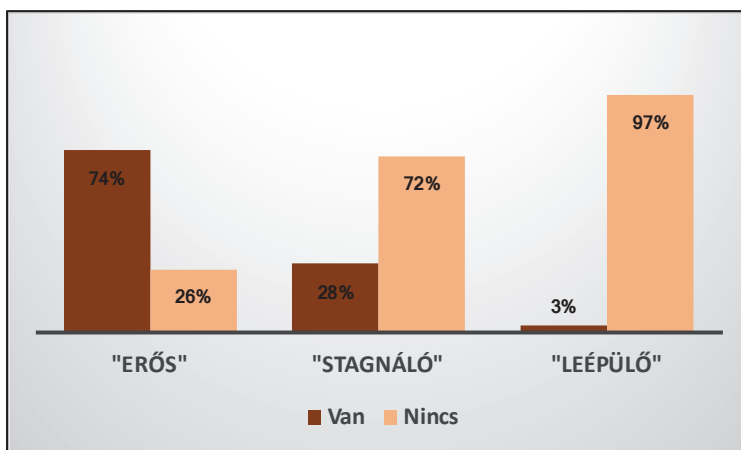
A lokális identitás szerkezetét alkotó komponensek köre nagyon hiányos, ebben a körben már az is tapasztalható, hogy a közösségi tudás szerepe leépül. A szimbolikus térhasználatra, események és ünnepek szervezésére, a digitális térben való megjelenítésre vonatkozó kezdeményezések a települések többségében jelen vannak, de csupán alkalmi jelleggel.

6.számú ábra: Elemi iskola megléte településtípusok szerint

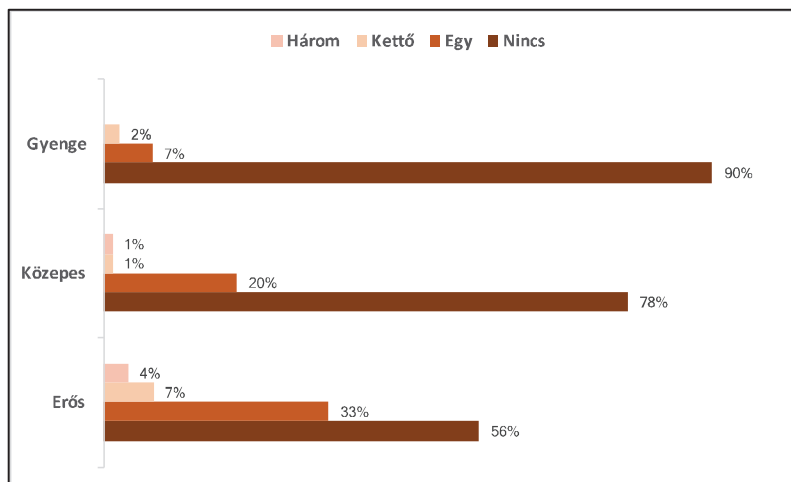
Forrás: Saját szerkesztés

7.számú ábra: Általános iskola megléte településtípusok szerint

Forrás: Saját szerkesztés

8.számú ábra: Civil szervezetek száma településtípusonként

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzésképpen – kiegészítő jelleggel – hangsúlyoznunk kell azt, hogy az elemzett térségben a nem községközpont települések körében mind az adottságok, mind pedig a működési mód tekintetében jelentős mértékű a differenciálódás. A periferezálódási folyamatot – a külső tényezők mellett – jelentős mértékben termelik endogén tényezők és folyamatok, ezek pedig sokfélék és tájgyeségenként, településenként változó összetételűek. Ezért a típusalkotás csak kísérleti jellegű lehet, elsősorban nem a körülhatárolást, hanem inkább a trendek körvonalazását szolgálja. A stagnáló és leépülő települések nagy száma és térségbeli jelentős aránya a vidékkutató szakember számára azt jelzi, hogy a rurális térségre jellemző újabb típusú változási folyamatok (differenciálódás, tájegyiségek és települések szintjén mutatkozó belső periferezálódás) a székelyföldi térségben is jelentős mértékben jelen vannak.

A tömbmagyar térség változása (jelen esetben a települések periferezálódási folyamata) azonban nem csupán vidékkutatói kérdés, hanem a térség egészét és jövőjét hangsúlyosan érintő szakpolitikai, közéleti, nemzetpolitikai és kisebbségpolitikai kérdés is. A tanulmányban vázolt elemzés első olvasatra helyzetképnek (állapotnak) tűnhet, de igyekeztünk folyamatosan jelezni azt, hogy folyamatról van szó, és **ez a folyamat – méretéből és térségen belüli arányaiból adódóan – nem a kistelepülések ügye, hanem térségi léptékű folyamat.**

Felhasznált szakirodalom

- Almstedt, A. - Brouder, P. - Karlsson, S. - Lundmark, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside* 4: 297–306.
- Boix, R. - Champollion, P. - Duarte, A.M. (2015): Teaching and Learning in Rural Contexts. *Journal of Education*, 3/2, pp. 28-47.
- Copus, A. - Mantino, F. - Noguera, J. (2017): Inner Peripheries: an oxymoron or a real challenge for territorial cohesion? *IJPP – Italian Journal of Planning Practice*, 7/1. 24-49.
- Eder, J. (2019): Innovation in the Periphery: A Critical Survey and Research Agenda. *International Regional Science Review*, 42(2), 119-146. <https://doi.org/10.1177/0160017618764279>
- Eder, J. - Trippel, M. (2019): Innovation in the periphery: Compensation and exploitation strategies. *Growth and Change*, 50(4), 1511-1531.
- Koolhaas, R. (2017): The future is in the Countryside. *The Economist* (2017): <https://theworldin.economist.com/edition/2018/article/14595/future-countryside>
- Kovách, I. (szerk.) (2007): *Vidék- és falukép a változó időben*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Marsden, T. - Murdoch, J. - Lowe, P. - Munton, R. - Flynn, A. (1993): *Constructing the Countryside*. London: University College London Press.
- Mayer, H. (2020): Slow Innovation in Europe's Peripheral Regions: Innovation beyond Acceleration, *ISR-Forschungsberichte*, 49: 8-21. DOI: 10.1553/0x003b582d
- McCarthy, J. (2008): Rural geography: globalizing the countryside. *Progress in Human Geography* 32(1):129–137. <http://dx.doi.org/10.1177/0309132507082559>
- Mormont, M. (1990): Who is rural? Or how to be rural: towards a sociology of the rural. In:
- Marsden, T., Lowe, P., Whatmore, S. (eds.) *Rural Restructuring*. David Fulton, London.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis* Vol. 27. No. 1. 3–20.

- Murdoch, J. (2003): Co-constructing the countryside: hybrid networks and the extensive self. In: P. Cloke (ed.), *Country Visions* (Chapter 15). United Kingdom: Pearson Education Limited.
- Murdoch, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies* 16(4): 407–419.
- Murdoch, J. – Marsden, T. (1994): *Reconstituting Rurality: Class, Community and Power in the Development Process*. London: University College London Press.
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. Paris: OECD publications.
- Phills, J. - Deiglmeier, K. - Miller, D. (2008): Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, Fall, 2008, 34-43.
- Ray, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38(1): 3-20.
- Shucksmith, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis* 50(1): 1-14.
- Thissen, F. - Loopmans, M. - Strijker, D. - Haartsen, T. (2021): Guest editorial: Changing villages; what about people? *Journal of Rural Studies*, 87, 423-430. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.06.001>
- Tordoir, P. - Poorthuis, A. - Renooy, P. (2015). De veranderende geografie van Nederland; de opgaven op mesoniveau. Regioplan, Amsterdam (2015)
- Van der Ploeg, J.D. - Long, A. (szerk.) (1994): Born from within. Practices and Perspectives of Endogenous Rural Development. Assen: Van Gorcum.
- Van der Ploeg, J.D. - Renting, H. - Brunori, G. - Knickel, K. - Mannion, J. - Marsden, T. - De Roest, K. - Sevilla-Guzmán, E. - Ventura, F. (2000): Rural Development: From practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40/4, 391-408.
- Van der Ploeg, J.D. - Schneider, S. - Ye, J. (2015): Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17-30
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31: 485 – 507.

Abstract

The study is related to a research project carried out in cooperation between the Institute of Development and the Centre for Regional and Anthropological Research (KAM), which deals with the situation of settlements in Szeklerland that do not have the status of a settlement centre, and the process of peripheralisation of these settlements after 1989. In the research, we have attempted to contextualise the analysis in the literature on the contemporary changes in rural areas. The research relies to a large extent on previous analyses carried out at the Institute (see, not least, the group DOMUS Programmes, each of which focused on an aspect of the functioning of rural areas). After outlining the literature context on the transformation of rural areas, this paper briefly describes the research and results in Szeklerland.

Keywords: transformation of rural areas, peripheralisation, villages in Szeklerland